

УДК 347.91+347.61/.64
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2.1012>

Р. О. Гаврік
orcid.org/0000-0003-1557-0594
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ У СІМЕЙНО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними проблемами.

Стаття 55 Конституції України визначає, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Із даного конституційного положення випливають положення статей 7 та 18 Сімейного кодексу України (надалі по тексту – СК України), якою визначено, що кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу, в тому числі шляхом встановлення правовідношення, примусового виконання добровільно не виконаного обов'язку, припинення правовідношення, а також його анулювання, припинення дій, які порушують сімейні права, відновлення правовідношення, яке існувало до порушення права, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, зміни правовідношення, визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб. Також із положень статей 154, 258 та 262 СК України випливає можливість самозахисту сімейних прав учасників сімейних прав (як їхніх прав, так і прав їх членів сім'ї та родичів) [1]. Слід зазначити, що існуюча диспозиція ч. 2 ст. 18 СК України є достатньо прогресивною і включає в себе широкий перелік способів захисту, які можуть бути застосовані відповідними юрисдикційними органами або самими учасниками сімейних відносин. Зокрема, у переважній більшості цивільних кодексів держав Європейського Союзу не визначено конкретного переліку способів захисту цивільних (в тому числі сімейних) прав та законних інтересів учасників відповідних правовідносин. У Сімейному кодексі Республіки Молдова, зокрема у ст. 7 визначено, що сімейні права охороняються законом, за винятком випадків, коли вони здійснюються у протиріччі з їх призначенням

чи законом; захист сімейних прав здійснюється компетентними органами публічного управління, а в окремих випадках медіаторами та судовими інстанціями; способи захисту сімейних прав встановлюються цим кодексом, іншими законами та нормативними актами. Однак і в даному випадку конкретного переліку способів захисту сімейних прав та інтересів не визначено [2]. Однак, зважаючи на те, що у ст. 18 СК України визначені як способи захисту сімейних прав та інтересів не усі можливі дії суду та інших юрисдикційних органів або учасника сімейних відносин, який здійснює самозахист сімейних прав та інтересів, зважаючи на формулювання ч. 2 ст. 18 СК України: «суд застосовує способи захисту, які встановлені законом або домовленістю (договором) сторін» [1], питання визначення більш повного переліку способів захисту сімейних прав та інтересів є актуальним та таким, що потребує вивчення у сімейно-правовій доктрині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які опирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття.

На сьогодні проблематика визначення окремих способів захисту сімейних прав та інтересів досліджувалася рядом науковців, таких як В. А. Ватрас, М. М. Дякович, В. Ю. Євко, І. О. Костяшкін, Л. В. Красицька, О. В. Некрасова, І. Л. Сердечна, А. О. Скіченко, В. І. Труба, С. М. Ходак, Г. В. Чурпіта, однак в сімейно-правовій доктрині зберігається дискусія щодо віднесення окремих дій, спрямованих на захист сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин до способів захисту; до можливого їх віднесення до форм або засобів захисту; змістового наповнення окремих способів захисту. Вище викладене дозволяє нам вказати на необхідності проведення огляду доктринальних джерел, присвячених проведенню класифікації способів захисту сімейних прав та інтересів, щоб при проведенні подальших наукових досліджень вивести власні критерії класифікації способів захисту сімейних прав та інтересів.

Формулювання цілей статті. Метою цієї наукової статті є наукове дослідження доктриналь-

них джерел, якими визначені власні підходи до класифікації способів захисту сімейних прав та інтересів, їх узагальнення та виділення оптимального переліку способів захисту сімейних прав та інтересів.

Вклад основного матеріалу дослідження.

У правовій доктрині найчастіше серед способів захисту сімейних прав та інтересів, які не вказані у ч. 2 ст. 18 СК України виділяють: визнання права, стягнення неустойки, визнання правочину недійсним, способи, які застосовуються в аспекті самозахисту сімейних прав.

Так, З. В. Ромовська зазначає, що до змісту поняття способу визнання права відноситься судове підтвердження уже існуючого, але невизнаного іншими особами чи оспореного ними права, наприклад можливість визнання права подружжя на частину майна у разі його поділу, а також визнання особи такою, що має право на утримання [3, с. 41; 4, с. 59; 5, с. 70]. С. О. Муратова також виділяє такий спосіб захисту сімейних прав та інтересів як визнання права (однак включає до його змісту передусім визнання батьківства або материнства, хоча воно охоплюється поняттям встановлення сімейного правовідношення) [6, с. 63]. Є. О. Душкіна зазначає, що використання такого способу як визнання права дозволяє визнати право за особою (чоловіком), членом сім'ї і т.д., яке до цього не визнавалося іншими особами або з приводу наявності якого в уповноваженої особи є спір. Одним із засобів захисту сімейних прав та інтересів, який застосовується в межах такого способу як визнання права, науковець виділяє зокрема визнання за добросовісним подружжям у недійсному шлюбі окремих прав, передусім у майновій сфері [7, с. 48]. Можна погодитися із даним твердженням, оскільки в даному випадку, визнання судом шлюбу недійсним призведе до анулювання сімейного правовідношення, однак визнання за добросовісним подружжям ряду прав подружжя, буде самостійним способом захисту. Аналогічної думки дотримувалася й Є. В. Каймакова [8]. В той же час, науковці помилково відносять до змісту визнання права можливість встановлення походження дитини від подружжя або особи, яка подала відповідний позов про встановлення батьківства.

Іншим способом захисту сімейних прав та інтересів у науковій літературі називається стягнення неустойки в порядку ст. 196 СК України як виду сімейно-правової відповідальності за прострочення сплати аліментів. Як самостійний спосіб захисту сімейних прав вона визнається зокрема З. В. Ромовською [3, с. 41; 4, с. 59], В. І. Борисовою та І. В. Жилінковою [9, с. 65], Л. Є. Гузь та А. В. Гузь [10, с. 70], Л. В. Красицька [11, с. 397]. Можемо погодитися із висловленою у правовій доктрині думкою, оскільки стягнення неустойки

(в тому числі й у випадках передбачених сімейно-правовим договором) не охоплюється змістом жодного із способів захисту сімейних прав та інтересів, передбачених ст. 18 СК України. З іншого боку, диспозиція ст. 196 СК України передбачає стягнення із особи, яка допустила невиконання обов'язку щодо надання утримання також процентів та інфляційних втрат у разі прострочення оплати додаткових витрат на дитину [1].

Ряд науковців, зокрема, І. В. Жилінкова [9, с. 64-65] та С. О. Муратова [6, с. 64] виділяють такий спосіб захисту сімейних прав та інтересів як визнання правочину (тобто сімейно-правового договору, шлюбу, тощо) недійсним. В той же час, в даному разі відбувається анулювання правовідношення, яке виникло в результаті укладення договору, реєстрації шлюбу, а отже визнання правочину недійсним не може розглядатися як самостійний спосіб захисту сімейних прав та інтересів.

Цікавим є виділення С. О. Муратвою в якості способу захисту сімейних прав їх скорочення, яке проявляється зокрема у можливості відступу від рівності часток у спільному майні подружжя при його поділі, обмеження у праві на утримання у разі негідної поведінки подружжя, обмеження у праві на розірвання шлюбу у разі наявності дітей до трьох років [6, с. 64]. В той же час, у вище вказаних випадках відбувається зміна сімейного правовідношення, хоч і не на користь одного із учасників сімейних відносин.

Можемо погодитися із висловленою Л. Є. Гузь та А. В. Гузь думкою про те, що можливість особи у судовому порядку спростувати недостовірну інформацію про себе, членів сім'ї, а також право на відшкодування шкоди, заподіяної збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої інформації є окремим способом захисту сімейних прав та інтересів [10, с. 70].

Л. В. Красицька виділяє особливий перелік способів захисту сімейних прав та інтересів батьків та дітей: визнання (встановлення) батьківства; оспорювання батьківства; визнання материнства, встановлення факту материнства, оспорювання материнства; відібрання дитини, в тому числі без позбавлення батьківських прав; обмеження батьківських прав; призупинення батьківських прав; позбавлення батьківських прав; стягнення аліментів на утримання дитини; неустойка (пеня) за прострочення сплати аліментів; відшкодування матеріальної та моральної шкоди [11, с. 393-397].

Що стосується самозахисту сімейних прав, то окремими заходами, які застосовуються у даному випадку є можливість батьків змінити місце проживання дитини, припинити її спілкування з певною особою, вжити заходів щодо охорони дитини на вулиці [9, с. 67], вчинення дій самою особою, право якої порушене, дій, спрямованих на відновлення свого права, в тому числі переслі-

дування особи, яка викрала дитину, відібрання у неї дитини за допомогою сили [3, с. 41; 4, с. 60]. Зазначені заходи є правом батьків на самозахист дитини та полягають у можливості у разі порушення права чи інтересу дитини, виникнення реальної загрози такого порушення застосувати доцільну та адекватну протидію на попередження або припинення такого порушення. В той же час, фактично ці дії підпадають під поняття припинення дій, які порушують сімейні права, яке вже виділене як спосіб захисту сімейних прав та інтересів у ст. 18 СК України.

Говорячи про основні підстави для класифікації способів захисту сімейних прав та інтересів, в науковій літературі виділяють наступні:

1) залежно від виду прав, що захищаються: загальні (універсальні) способи захисту, що можуть бути застосовані для захисту будь-яких сімейних прав та інтересів (наприклад, позбавлення батьківських прав, визнання батьківства), та спеціальні способи захисту, які можуть бути застосовані для захисту окремих прав батьків і дітей (наприклад, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів) [11, с. 312];

2) залежно від цільової спрямованості: превентивно-присікальні, які спрямовані на запобігання порушенню та його припинення, оспорення, невизнання особистого немайнового права чи реальної загрози вказаних дій; відновлювальні способи захисту, тобто ті з них, які спрямовані на відновлення порушеного права; компенсаційні способи захисту, тобто ті з них, які спрямовані на додаткове компенсування завданої шкоди, що пов'язана із порушенням особистого немайнового права [12, с. 16];

3) залежно від характеру завдань (за результатом, на який розраховано застосування способів захисту): способи превентивного (попереджувального) характеру; способи, які безпосередньо спрямовані на захист майнової сфери особи, але які не здійснюють матеріальний вплив на правопорушника; способи, безпосередньо спрямовані на захист майнової сфери потерпілої сторони і здійснюють відповідний матеріальний вплив на правопорушника [11, с. 323-324; 13, с. 54];

4) матеріально-правові способи захисту цивільних прав – дії суб'єктів матеріально-правових відносин, спрямовані на захист порушених цивільних прав; процесуальні способи захисту – дії юрисдикційних органів, спрямовані на захист порушених або оспорюваних цивільних прав [14, с. 18];

5) залежно від виду прав, що потребують захисту: способи захисту майнових прав; способи захисту особистих немайнових прав; способи захисту особистих немайнових і майнових прав [8, с. 54];

6) залежно від порядку захисту: способи захисту, застосовувані в адміністративному порядку та

судовому порядку за розсудом зацікавлених осіб (альтернативні); способи захисту, застосовувані спочатку в адміністративному порядку, а тільки потім у судовому; способи захисту, застосовувані тільки в судовому порядку [8, с. 54; 15, с. 111];

7) залежно від ініціатора захисту: способи, які застосовуються для захисту порушених сімейних прав безпосередніми учасниками сімейних відносин; способи захисту, які ініціалізуються спеціально уповноваженими у сфері захисту сімейних прав громадян Російської Федерації державними органами та посадовими особами – органами опіки та піклування, комісіями у справах неповнолітніх, прокурором тощо [8, с. 54];

8) залежно від суб'єктного складу правопорушення: способи захисту прав подружжя (колишнього подружжя); способи захисту прав дітей; способи захисту прав батьків (усиновлювачів); способи захисту прав інших членів сім'ї [8, с. 54];

9) залежно від юридичного факту, що породжує сімейні правовідносини: способи захисту сімейних прав, що витікають із відносин шлюбу; способи захисту сімейних прав, що витікають із відносин споріднення; способи захисту сімейних прав, що витікають із відносин свояцтва; способи захисту сімейних прав, що витікають із відносин усиновлення; способи захисту сімейних прав, що витікають із відносин прийняття дітей на виховання в сім'ю [8, с. 54];

10) залежно від правових наслідків захисту, переслідуваних ініціатором захисту сімейних прав: способи захисту сімейних прав, спрямовані на встановлення сімейних правовідносин; способи захисту сімейних прав, спрямовані на зміну сімейних правовідносин; способи захисту сімейних прав, спрямовані на припинення сімейних правовідносин [8, с. 55];

11) за правовими наслідками та функціональною спрямованістю: заходи сімейно-правового захисту (визнання батьківства, стягнення аліментів на утримання дитини, визначення місця проживання дитини) та заходи сімейно-правової відповідальності (стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, позбавлення батьківських прав, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої тому з батьків, хто проживає окремо від дитини) [11, с. 324];

12) за формами захисту сімейних прав та інтересів: юрисдикційні та неюрисдикційні способи захисту [15, с. 110].

Висновки, зроблені в результаті дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Вище викладене дозволяє нам дійти до наступних висновків:

На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо виділити в якості самостійних способів захисту сімейних прав та інтересів

визнання сімейного права та інтересу; стягнення неустойки у разі порушення сімейного права та інтересу; можливість особи у судовому порядку спростувати недостовірну інформацію про себе, членів сім'ї, а також право на відшкодування шкоди, заподіяної збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої інформації є окремим способом захисту сімейних прав та інтересів. Також у сімейно-правовій доктрині виділяються такі способи захисту, як: визнання правочину (тобто сімейно-правового договору, шлюбу, тощо) недійсним, яке змістовно охоплюється таким способом захисту як анулювання правовідношення; скорочення сімейних прав, яке по суті є зміною сімейного правовідношення.

У теорії сімейного права виділяється широкий перелік критеріїв для класифікації способів захисту сімейних прав та інтересів: залежно від виду прав, що захищаються; залежно від цільової спрямованості; залежно від характеру завдань (за результатом, на який розраховано застосування способів захисту); залежно від того, чиї дії спрямовані на захист сімейних прав – самих суб'єктів сімейних відносин чи юрисдикційних органів; залежно від виду прав, що потребують захисту: способи захисту; залежно від порядку захисту; залежно від ініціатора захисту; залежно від суб'єктного складу правопорушення; залежно від юридичного факту, що породжує сімейні правовідносини; залежно від правових наслідків захисту, переслідуваних ініціатором захисту сімейних прав; за правовими наслідками та функціональною спрямованістю; за формами захисту сімейних прав та інтересів. Що стосується доцільності виділення цих або інших критеріїв для класифікації способів захисту сімейних прав та інтересів, відповідні питання стануть предметом подальших наукових досліджень.

Література

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (із змінами та доповненнями). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
2. Семейный кодекс Республики Молдова. *Ministerul Justiiei. Gosudarstvennyi reestr pravovykh aktov*. URL: <https://www.legis.md/cautare/downloadpdf/8475>.
3. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. К.: Правова єдність, 2006. 432 с.
4. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 532 с.
5. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручник. К.: Правова єдність, 2009. 500 с.
6. Муратова С. А. Семейное право: учебник. М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2009. 367 с.
7. Душкина Е. А. Проблемы защиты семейных прав по семейному законодательству РФ. Дисс. ... канд. юр.наук. 12.00.03 гражданское право; предпринима-

тельское право; семейное право; международное частное право. Белгород, 2006. 173 с.

8. Каймакова Е. В. Защита семейных прав. Дисс. ... канд.юр.наук. 12.00.03 гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право. Курск, 2011. 235 с.

9. Сімейне право України: підручник. Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2011. 264 с.

10. Гузь Л. Є., Гузь А. В. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України. Х.: Фактор, 2011. 576 с.

11. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. Дис. ... докт.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Вінниця, 2015. 496 с.

12. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві України: автореф. дис. ... докт.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2007. 41 с.

13. Чорна Ж. Л. Цивільно-правовий захист майнових прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб: дис. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Львів, 2005. 178 с.

14. Притика Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді. Дис. ... докт.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2006. 632 с.

15. Яфизова Э. Н. Частноправовая защита семейных прав по законодательству Российской Федерации. Дисс. ... канд.юр.наук. 12.00.03 гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право. Ульяновск, 2020. 214 с.

Анотація

Гаврік Р. О. Проблеми класифікації способів захисту сімейних прав та інтересів у сімейно-правовій доктрині. – Стаття.

Наукова стаття присвячена дослідженню доктринальних джерел, якими визначені власні підходи до класифікації способів захисту сімейних прав та інтересів, їх узагальнення та виділення оптимального переліку способів захисту сімейних прав та інтересів. Проаналізовано погляди українських та зарубіжних вчених-правознавців відносно даної проблематики. Обґрунтовано виділення в якості самостійних способів захисту сімейних прав та інтересів визнання сімейного права та інтересу; стягнення неустойки у разі порушення сімейного права та інтересу; можливість особи у судовому порядку спростувати недостовірну інформацію про себе, членів сім'ї, а також право на відшкодування шкоди, заподіяної збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої інформації є окремим способом захисту сімейних прав та інтересів. Також у сімейно-правовій доктрині виділяються такі способи захисту, як: визнання правочину (тобто сімейно-правового договору, шлюбу, тощо) недійсним, яке змістовно охоплюється таким способом захисту як анулювання правовідношення; скорочення сімейних прав, яке по суті є зміною сімейного правовідношення. Зазначено, що в теорії сімейного права виділяється широкий перелік критеріїв для класифікації способів захисту сімейних прав та інтересів: залежно від виду прав, що захищаються; залежно від цільової спрямова-

ності; залежно від характеру завдань (за результатом, на який розраховано застосування способів захисту); залежно від того, чиї дії спрямовані на захист сімейних прав – самих суб'єктів сімейних відносин чи юридичних органів; залежно від виду прав, що потребують захисту: способи захисту; залежно від порядку захисту; залежно від ініціатора захисту; залежно від суб'єктного складу правопорушення; залежно від юридичного факту, що породжує сімейні правовідносини; залежно від правових наслідків захисту, переслідуваних ініціатором захисту сімейних прав; за правовими наслідками та функціональною спрямованістю; за формами захисту сімейних прав та інтересів. Що стосується доцільності виділення цих або інших критеріїв для класифікації способів захисту сімейних прав та інтересів, відповідні питання стануть предметом подальших наукових досліджень.

Ключові слова: захист сімейних прав та інтересів; форма захисту сімейних прав; спосіб захисту сімейних прав; види способів захисту сімейних прав; сімейні права; сімейні інтереси.

Summary

Havrik R. O. Problems of classification of methods of protection of family rights and interests in family-legal doctrine. – Article.

The scientific article is devoted to the study of doctrinal sources, which define their own approaches to the classification of methods of protection of family rights and interests, their generalization and selection of the optimal list of methods of protection of family rights and interests. The views of Ukrainian and foreign legal scholars regarding this issue are analyzed. The selection as independent methods of protection of family rights and interests of recognition of family rights and interests is substantiated; collection of penalty in case of violation of

family law and interest; the possibility of a person in court to refute inaccurate information about himself, family members, as well as the right to compensation for damage caused by collection, storage, use and distribution of such information is a separate way of protecting family rights and interests. Also, the family law doctrine distinguishes such methods of protection as: recognition of the deed (that is, a family law contract, marriage, etc.) as invalid, which is substantively covered by such a method of protection as annulment of the legal relationship; reduction of family rights, which is essentially a change in the family legal relationship. It is noted that in the theory of family law, a wide list of criteria is distinguished for the classification of methods of protection of family rights and interests: depending on the type of protected rights; depending on the target orientation; depending on the nature of the tasks (by the result, for which the use of protection methods is calculated); depending on whose actions are aimed at protecting family rights – the subjects of family relations themselves or jurisdictional bodies; depending on the type of rights that need protection: methods of protection; depending on the order of protection; depending on the protection initiator; depending on the subject composition of the offense; depending on the legal fact that gives rise to family legal relations; depending on the legal consequences of the protection pursued by the initiator of the protection of family rights; by legal consequences and functional orientation; by forms of protection of family rights and interests. As for the expediency of selecting these or other criteria for the classification of methods of protection of family rights and interests, the relevant issues will be the subject of further scientific research.

Key words: protection of family rights and interests; form of protection of family rights; method of protection of family rights; types of ways to protect family rights; family rights; family interests.